

JOSEF JOHANIDES

FRANTIŠEK MARTIN

PELCL

1981

MELANTRICH

PRAHA

Nová Kronyka Česká ... Díl první ... V Praze 1791, str. 277-280.

1) Schweinfurt – město v Bavorsku.

2) Jindřich, kníže z Svinfurtu = Heinrich V., hrabě z Hennebergu, markrabí východofrancýzský a schweinfurtský, zemřel r. 1017. Zanechal syna Otu, schweinfurtského markraběte. Schweinfurtské markrabství připadlo r. 1057 po vymření této větve babenberského rodu k říši.

3) Pelcl tu v poznámce cituje Kosmova kroniku, str. 82: Quod semper tumido fastu habeant despectui Slaus & eorum linguam. To v překladu znamená: Poněvadž vždy ve své pyšné nadutosti měli v opovržení Slovany a jejich řeč.

4) Pelclova poznámka: Kosmas, str. 81-84. Pelcl zde miní vydání Kosmovy kroniky v díle Scriptorum rerum Bohemicarum tomus I. Praha 1783, které připravil společně s Dobrovským.

Kosmas sám udává datum Jitčina únosu rokem 1021, Pelcl v úvodu vyprávění uvádí rok 1027. Většina historiků posunuje ale únos Jitky až do roku 1030.

[Pelclova akademická nástupní řeč]

Františka Martina Pelcla, c. k. veřejného profesora českého jazykozpytu, člena král. České společnosti věd jakož i král. učené společnosti ve Frankfurtu nad Odrou akademická nástupní řeč o užitečnosti a důležitosti české řeči¹⁾

Pánové!

Nebude nemístné, promluví-li slovo o užitečnosti a důležitosti české řeči, dříve než o ní zahájím své řádné přednášky. O užitečnosti řeči, která je v Čechách, na Moravě, v horním Slezsku a horních Uhřích jazykem zemským a kterou mluví téměř 6 miliónů lidí. Její dějiny, jak totiž vznikla, jak se utvářela a jak dosáhla dnešní dokonalosti, vypsal nedávno pan abbé Dobrovský a tiskem uvedl ve známost.²⁾ O její slávě a výtečnosti pojednal také nedávno pan Rulík³⁾ a jiní zase veřejně vydali její doporučení a obrany. Tyto spisy vznikly většinou proto, že se zdálo před několika lety, jako by se tato řeč měla zničit a pochovat a jako by za tím účelem byly zřízeny nějaké ústavy. I když jsem stejně přesvědčen, že taková opatření, kdyby přece byla zavedena s tímto úmyslem, by měla daleko spíše účinek opačný, místo aby

sloužila svému účelu, přece jen si dovoluji mluvit o výhodách a prospěchu, které mohou plynout jak v krajích uvedených tak i mimo ně k tomu, kdo je jí mocen. Rozdělím toto pojednání na tolik oddílů, kolik může být stavů, jímž znalost české řeči musí být k prospěchu. Nejdříve tedy promluví o zeměpánu.

Jest přirozené, že vladař nejen má rozumět řeči národa, kterému vládne, nýbrž jí i mluvit. Bylo by zvláštní, kdyby král neapolský nemluvil italsky nebo sultán turecky. Ale žádný mocnář v celé Evropě nevládne tolik národům, mluvícím tak mnohými a rozličnými jazyky, jako rakouský. V rakouském mocnářství se počítá celkem 25 miliónů lidí, kteří mluví sedmi různými jazyky, totiž německy, česky, polsky, chorvatsky, maďarsky, italsky a v Nizozemsku francouzsky. Kdyby chtěl rakouský mocnář mluvit se všemi svými poddanými tak různých řečí a s každým národem v jeho vlastním jazyku, byl by se musel od mládí naučit sedmi jazykům. Ačkoli to je pro mladého prince věc velmi obtížná, přece se stává, že arcivévodové, kteří jednou mají převzít vládu, se učí vedle jiných evropských řečí i češtině. Tou nabude té výhody, že mu snadno rozumějí zároveň Poláci, Chorváci a Slavonci⁴⁾, tři dosti významné národy. Ale bylo by si přáti, aby takový princ se naučil češtině výborně a nejlépe, hned v dětství, protože touto řečí se brousí jazyk a mluvní orgány⁵⁾ se stanou připravenějšími a obratnějšími k učení všech ostatních jazyků.

Zesnulý císař Josef II. mluvil česky, a protože se mohl s Čechy domluvit v jejich mateřštině, získal si zcela jejich srdce. Dlouho po jeho smrti nechťeli vůbec věřit, že zemřel, a ještě dnes mluví o něm s nadšením a vypravují jeden druhému, že s ním rozmlouvali česky. Avšak Josef se učil česky teprve později a toliko od učitele řeči, proto se dopouštěl v mluvení některých chyb, které nebyly lhostejné pro své špatné následky. Když se jednou zdržoval v Čechách, zasykali ho sedláci prosebnými přípisy. Mocnář se stal netrpělivým a řekl jim česky: „Jděte na pány“, to znamená „ráhneče na vaše pány.“ Chťel říci: „Jděte k pánům, jděte k vašim pánům.“ Sedláci pokládali císařův výrok za rozkaz a řekli si: „Tedy (!) počme na pány!“ Srotili se, přepadli pány a jejich úředníky a rozbili jejich zámky, jak si na to ještě vzpomínáme, a kdyby bylo nezasáhlo vojsko, byly by se vzbouřily celé Čechy. Pochytaní sedláci přiznali při výslechu hlasitě, že císař

jim to výslovně poručil slovy: „Jděte na pány.“ Z toho plyne, že je třeba naučit se řeči poddaných dokonale, zvláště ovšem češtině, a když rakouský mocnář si ji osvojil už ve svém mládí, může mluvit s šesti milióny lidí, svými poddanými, aniž narazí anebo vzbudí nedorozumění, a mohou mu rozumět tři milióny jiných Slovanů, totiž Italčané, Slavonci a Chorvatí. Toto množství poddaných jednoho jazyka převyšuje každý jiný národ v rakouském mocnářství, totiž takový, který užívá jiné řeči než slovanské.¹

Jak je důležitá čeština pro stav vojenský, ukážu hned na příkladě. Císař Josef II., když byl ještě princem, jel jednou na koni na procházku a viděl z daleka, jak je cvičen rekrut. Desátník se zlobil, klel, nadával, bil a vynaložil všechnu svou německou výmluvnost, aby mluvit naučil tomu cviku. Ale vše bylo marné. Rekrut se hrozně potil a nic nemohl pochopit. Arcivévoda seskočil, přistoupil a řekl: „Ale, milý muži, copak jste tak docela neobratný?“ Ten odpověděl: „*Pane nerozumím, pane nerozumím, co říkáte.*“ Josef hned pochopil, kde je chyba. Dal zavolat desátníka Čecha a rekrut se učil s chutí, protože rozuměl výkladu, a tak udělal ve výcviku za hodinu větší pokroky než předtím za týden. Josef vyprávěl tuto příhodu velké Terezii, své matce, a ona založila bez prodlení učitelské místo české řeči ve Vídeňském Novém Městě pro kadety, kteří jsou zde vychováváni a vzděláváni pro vojenskou službu. Již před dvaceti lety mě nabízel tuto profesuru, avšak já jsem se nemohl rozhodnout opustit svou vlast. Brzy nato byla i ve Vídní zřízena stolice české řeči a literatury, kterou nyní zdobí pan Josef Zlobický⁶⁾ a nyní schválilo Jeho Veličenstvo také zde v Praze takovou profesuru, kterou navrhl a podporoval vážený pan guberniální rada, rytíř von Rieger⁷⁾, který dobře nahlíží užitek české řeči.

Předpokládá se, že rakouské mocnářství má stálo armádu 300 000 mužů. Mužstvo jí k tomu dodávají různé provincie. Dějí-li se odvody poměrně podle počtu národů ve státě, o čemž není třeba pochybovat, můžeme, aniž chybneme, počítat 125 000 Slovanů ve vojsku. Ostatní jsou jednak Maďaři a Němci, nejmenší část pak tvoří Italové a Brabanti. Každý důstojník vidí sám a přiznává užitek, který má při mnoha příležitostech z toho, rozuměli řeči prostého vojáka anebo jí sám mluví. Nesmtejný

Laudon⁸⁾ dělal se svými Chorvaty co chtěl, protože jim mohl dodat odvahy v jejich řeči. V poslední turecké válce⁹⁾ přišla čeština každému Čechu vhod, protože mohl mluvit se Slavoncem, Bosňákem a Srbem.¹⁰⁾ Mnozí litovali, že se za svého dlouhého pobytu v Čechách nenaučili česky. Ba, ta troška, kterou přece uměli, byla jim užitečnější než francouzština nebo angličtina. Tyto výhody nahlédli už dlouho před tím, proto se mnoho mladých mužů ve Vídni věnovalo české řeči, při čemž ale musím připomenout, že se musí mít na pozoru před mluvnici zsmulného Pohla. Tento jinak velmi pilný muž byl purista; předseval si, vymýtit ta česká slova, která mají nějakou podobnost se slovy jiných evropských jazyků, jako *vinšovati, štemblovat, purkništr, papír, rychtář* a pod. a zavéstí namísto nich nová. Ta vnucoval svým žákům. Avšak v Čechách jim nerozuměli. Jeden mladý kaválr, který se ve Vídni učil česky u pana Pohla, přišel do Prahy. Chtěl svému dobremu příteli přátel dobrého jitra a řekl: „*Já vám kyžm dobré jitra.*“ Ten však nerozuměl [slovu] *kyžm*, mělo znamenat přátel. Tak se tomu má i se [slovem] *kolkovatý papír*. Žadejte v krámě od prodavače *kolkovatý papír* a on se zeptá, jaký to papír je. Ale *štemblovaný* mně ihned přinese. Slovo, které celý český národ převzal a pochopil, je české.

Kdo má v Čechách, na Moravě, v horním Slezsku nebo v horních Uhrách statky, musí sám nahlédnout, že je pro něho výhodné, když může sám se svými poddanými promluvit. V této věci nepotřebuji uvádět žádné důvody, ale nechám prostě mluvit Jeho Excelenci pana generála hraběte Františka Kinského, který jistě mluví z vlastní zkušenosti. Pravi o důležité věci ve svých vzpomínkách (str. 132) tato slova: „Abys se majitel panství mohl domluvit se svými poddanými, vyžaduje ovšem jeho vlastní prospěch; lze snadno nahlédnout, že je-li nutno spoléhat se na tlumočníka, je člověk nejen tím, kdo je často podveden, ale rovněž se může nevědomky dopustit chyb. Koneckonců by bylo dokonce povinností znát řeč svých poddaných. Je také dáno přírodou, že poddaní jsou více nakloněni svému pánu, mohou-li se s ním domluvit, což v rozličných případech je nemalou výhodou.“ Tolik uvedený český hrabě. Zdá se, že mnozí majitelé statků, kteří si vzali k srdci slova tohoto urozeného spisovatele, totiž většina knížat, hrabat a baronů, přidržují své syny už v dětství

k české řeči a dávají je v ní vyučovat a mladí pánové už okouščí plodů své námahy, kdykoliv si chtějí na otcovském statku zalovit anebo užívat jiných venkovských zábav a radovánek; zazníí teď často, jak s radostí a láskou jim slouží myslivci, sedláci a sluhové, umějí-li s nimi mluvit. Když tito lidé přijdou domů, vypravují to svým dětem s nadšením a praví: „jak budete jednou šťastni, neboť váš budoucí pán umí mluvit [= česky, J. J.], a když vás bude úředník utiskovat, budete moci své žaloby sami přednést svému pánu; vyslechne vás, porozumí vám a zjedná vám spravedlnost.“

Kdo mluví česky, učí se i hudeb lehcěji a lépe, neboť v češtině se musí co nejpřesněji dodržovat délka slabik, proto je [čeština, J. J.] harmonická a Čech mluví zároveň v taktu. Nic neuráží české ucho víc, než vysloví-li se krátká slabika ve slově dlouze anebo dlouhá krátce. Kdyby někdo vyslovil např. místo *padám – padám* anebo místo *láska – láska*, místo *rozumním – rozumním*, tu si Čech zače usí, tak nepřijemně to zní jeho uchu. Byl jsem jednou na nějaké české komedii. Němec, který ostatně nerozuměl ani slovo česky, naučil se své roli doslova. Vystoupil a předříkával, čemu se nazpaměť naučil, aniž dbal v nejménším náležitěho přízvuku a délky slabik. Věššina Čechů nemohla takovou disharmonii snést a z divadla utekla. Z toho je jasné, že Čech má velmi delikátní ucho a odtud plyne také jeho hudební nadání. Učitelé hudby zjišťují, že dojdou s žákem, který mluví česky, v krátké době dále než s jiným. Poznamenává se také, že v českých místech je daleko víc hudebníků než v německých. Ti sice snesitelně fídlají na svých houslích, kdežto Čechové obvykle docházejí v tomto umění dále. Abych svou větu dokázal, vyjmenuji toliko jména znamenitých našich žijících hudebníků. Jsou to pánové Koželuh, Dušek, Masek, Ložek, Matějček, Mysliveček,¹¹⁾ kterýžto poslední zemřel v Itálii. Už z pouhých jmen lze poznat, že to jsou Čechové.

Kdo mluví česky, ten se učí lehce i jiným jazykům, neboť Čech má ve své řeči téměř všechny zvuky ostatních evropských nářečí. Německé z vyjadřuje českým *c*, *j* českým *g*, *sch* českým *ss*, italské *ce*, *ci* českým *č* s háčkem.¹²⁾ Francouzské *j* a *ge* *gi* českým *ž* s háčkem.^{12a)} Anglické v českým *v*, zvláště na konci slova, např. v [slovech] *krav*, *kraviv*, Francouzské u českým *y*, např. *On tam*

byl. Nadto má Čech líbezné zvuky (hlásky) *ď*, *ť*, *ň*, *z* [má být asi správně *čl*], které řeč velmi zjemňují. Proto děti, které mají příležitost učit se zároveň oběma řečem, totiž česky i německy, mluví vždycky spíše a raději česky než německy. Čech také nikdy nezamění souhlásky *b* a *p*, *d* a *t*. Někteří nikdy destamentum, amantus místo testamentum, amandus. Jsou Čechové, kteří tak dokonale vyslovují italštinu, francouzštinu, nebo angličtinu, že jsou často od těchto národů považováni za krajany. Kdo umí česky, učí se také lehcěji a lépe jazykům učeným, totiž latinsky a řecky, neboť řeč česká má také mnoho jejích krásných vlastností a její rytmus je zcela řecký nebo latinský. Tak není zatížena členy a pomocnými slovesy, které řeč číní rozvláchnou; podstatným a přidavným jménům dává stejně jako Řek nebo Latinský správný a jasný význam různými koncovkami, např. slovo *pán* má v jednotném čísle¹³⁾ 1. pád *pán*, 2. p. *pána*, a v jistých případech rovněž *páně*, 3. p. *pánu* aneb *pánovi*, 4. p. *pána*, 5. p. *pane*, 6. p. *pánu* aneb *pánovi*, 7. p. *páně*; v množném čísle^{13a)} 1. p. *páni* neb *pánové*, 2. p. *pánů* aneb *pánů*, 3. p. *pánům*, 4. p. *pány*, 5. p. *pání*, 6. p. *páních*, 7. p. *pány* neb *pánami*.

Ital může své slovo *signore* změnit jen jednou, *signori*; Francouz rovněž své *monsieur*¹⁴⁾ jen jednou v *messieurs*; Němec říká: Herr, Herrn, Herren. Ale jaká rozmanitost v jednom jediném českém slově, jehož čtrnáct různých koncovek dává tolikéž různých pojmů a zřetelněji určených než členem. Slovesa mohou vyjadřovat i minulé i budoucí čas bez pomocných sloves tak jako [u] Řek[ta] nebo Latinsk[ta]. Říká se: *já tam nebyl*, [..], *on psal*, [..]; *poběhnul tam*, [..], *zaplatím to*, [..]¹⁵⁾ Čeština má také přechodník minulý¹⁶⁾ jako řečtina, např.: *Sebrav lid, táhl do pole*, když sebral lid, táhl do pole;¹⁷⁾ *poradivše se na tom zůstali*, když se poradili, ustanovili se [na něčem]. Dále má česká řeč také přechodník budoucí¹⁸⁾ který se u latínka končí na -rus, např. *Sebera lid potáhneš*, shromáždíš lid a potáhneš do pole; *sedna na kůň ujedeš*, sedneš na koně a ujedeš odtud. Přechodníku přítomného¹⁹⁾ se velmi často užívá, např. *Sedě usnul*, usnul když sedl. Nalézá-li tedy Čech český idiom²⁰⁾ anebo vlastnosti svého vlastního jazyka i v řeči latinské a řecké, má usnadněnou možnost naučit se jim; a zkušenost nás poučila, že český student si zvykne mluvit latinsky mnohem dříve než

student německý. Voltaire, filosofický znalec jazyků, píše: „Všechny dnes v Evropě obvyklé jazyky jsou jazyky barbarské, protože jsou přepřaženy a přetíženy gotickými členy a pomocnými slovesy.“ Kdyby byl Voltaire znal českou nebo nějakou jinou slovanskou řeč, byl by ji připočítal^{20a} k nebarbarským jazykům Řeků a Římanů. Jiné krásy a přednosti české řeči musím přejít, protože by nás zavedlo příliš daleko, velebit je tu.

Musím však pokárat i směly úsudek, který nedávno učinil o české řeči nějaký cizinec. Řekl: „Neslyšel jsem ještě řeč, která by divadlu odpovídala méně než česká. Herec musí násilně každý zvuk vyražet ze zubů a umírající musí v tragedii, máme-li mu rozumět, právě tak křičet, jako by teprve přišel na svět.“ (Briefe über die Böhmishe Königskronung S. 96) Řisum tena-tis amici!²¹) Tento muž soudil o české řeči jako slepý o barvách. Já, který znám sílu a štávu obou jazyků, odvažuji se tvrdit, že česká řeč se hodí na divadlo lépe než německá. Co se týče zpěvohry, o to není vůbec žádné pochyby. Dejme si zazpívat českou a německou arii, ta první bude znít uchu daleko příjemněji než ta druhá. Svědkem o tom může být celé pražské obecenstvo, které má jistě muzikální ucho. Čeština je také vhodnější k hlasitému přednesu, neboť je určitá, srozumitelná a zřetelná, protože český řečník nemůže spolknout žádnou slabiku a musí vše jasně vyslovovat. Nečíní-li to, je od jennocitných Čechů vypískán. Byl jsem jednou na jedné české komedii, kde se to skutečně stalo. Otec říkal synovi: „Syn musí otce stít“, místo „Syn musí otce ctit.“ Přizemí se bouřilo a herec, který nebyl rodilým Čechem a nerozuměl jennému rozdílu ve výslovnosti mezi stít a ctit, nevěděl, co se děje. Nevšiml si, že namísto: „Syn musí ctit otce“, řekl: „Syn musí otce popravít stětim.“ Tak přesně a tak zřetelně musí Čech mluvit.

Čech má ve svém jazyce slova, která vyjadřují věc podle její povahy. Řečník například řekne „*brom tam udeřil, potírá brni*“, a tu slyšíme zároveň hřmění už v těch slovech. Mluví-li hrdina o válce a básník mu vkládá do úst slova: *brmot, křik, bluk, třeskot od zbraní* a jiné výrazy, promíšené hláskou ř, slyšíme tedy samo sebou, aniž řeči rozumíme, že ten muž mluví o válce. Zvolá-li hejtmán: „*Udeř na bubnu, bubni, bubni!*“ tu opravdu slyšíme zvuk bubnu v samých slovech.

Nechá-li básník mluvit spolu zamílované, vkládá jim do úst taková slova, v nichž se střídají samohlásky se souhláskami a které se skládají z měkkých a lbezných hlásek *d, ň, l, z* např. *diňe, mlti, bážej, milovati, laboditi*. Užije-li nadto ještě slov lichotivých, jímž říkáme deminutiva [v originálu diminutiva], jako *mliláčku, bolubičko, bolubičičko, zlatoušku*, tu se ucho téměř šimrá (jechá) a duše posluchačova splýne s mluvčím. Oten již uvedený kritik má, zdá se, tupé uši a malátné nervy, protože toto všechno na jeho duši neudělalo žádný dojem. Čech může také mnoho slov zkrátit o celou slabiku, aniž tím řeč znásilňuje. Řekne např. *stát, ležet, pít, jíst* místo *státi, ležeti, píti, jísti*: *on klek, on se lek* místo *kleknul, leknu, oni chli, běží*, místo *chleji, běžejí*.²²) A to ulehčuje neobvyčejně mluvení slabému umírajícímu anebo rychle vyprávějícímu. Musím však přikročit k důležitějším místům, abych dokázal užitečnost a důležitost české řeči.

Kdo v Čechách, na Moravě, v horních Uhrách nebo v Halici hledá podporu u správného úřadu²³) anebo chce provozovat obchod, tomu je čeština nevyhnutelně potřebná. Začneme od nejmenšího písaře nebo úředníka a jdeme až k prezidentovi; a tak se každý přizná, že téměř denně potřebuje české řeči. Neovládá-li ji, musí se stále dávat od jiných poučovat. To se dozvídáme příliš často u gubernií, apelací, úřadu zemského práva, krajských úřadů a magistrátů.²⁴) Bylo by příliš obšírné a také zbytečné toto dokazovat anebo uvádět zde hojně omyly, průtahy a přehmaty, které dělají úředníci, protože jim chybí znalost zemské řeči. Zvláště by bylo třeba obsadit (královské) zemské desky dobrými Čechy, protože staré kvatery, usnesení zemského sněmu²⁵) a jiné důležité dokumenty jsou sepsány v české řeči.

Namítno se: tomu se může odpomoci tím, že se Němec naučí česky. Ovšem, kdyby se česky naučil, avšak dospělý to neudělá. Jsou Němci, kteří žijí v Praze už dvacet let a nenaucili se dvaceti českým slovům. Tím ale vzniká Čechovi, který se naučil německy, výhoda, že musí spíše dosáhnout úřadů a být podporován než Němec. To se děje nejen v českých zemích, nýbrž i v Itálii, protože [Čech] se naučí za několik měsíců polsky a zároveň je znalý německé řeči. Ale jak to, že se Čechové tak dobře učí německy? Způsobily to různé šťastné okolnosti. Za prvé vrozená lehkost, schopnost a citlivost, kterou má každý Čech už od

dětství, učiti se cizím jazykům. Za druhé je už v normální škole přidržován k německému čtení a psaní, jak jsem ukázal v Dějinách německé řeči v Čechách.²⁶⁾ V latinských školách, protože teď všechna gymnasia jsou německá,²⁷⁾ cvičí se po celých pět let v této řeči a zároveň se učí latinsky. Ve filosofii,²⁸⁾ kde se přednáší logika a metafysika, děje se krásné vědy německy, dosáhne dokonale znalosti této řeči. Zcela ji ovládne. Přijde-li nyní k dikasteriu,²⁹⁾ umí tak dobře jako rozený Němec a často ještě lépe německy psát a koncipovat, protože se učil podle [jeho] zákonů. Stane-li se lékařem, umí promluvit s každým nemocným, ať je to Čech nebo Němec, což je nemalá výhoda. Věnuje-li se právníctví a stane-li se advokátem, může sám vyslyšet svědky, sám číst česká a německá akta, a německé instance učinit podání. Vstoupí-li do stavu duchovního, hodí se pro každou faru, ať českou či německou.

Avšak proč by měli Češi požívat sami těchto výhod? Nebylo by pak možné dospět k tomu, aby se němečtí obyvatelé Čech rovněž už v mládí učili česky a potom byli způsobilí těchto výhod? Mohlo by tak ovšem být. Výtěžný lidumil, který, ač není rodákem, přece už přivodil mnoho pro Čechy důležitých a užitečných věcí, totiž pan guberniální rada, rytíř von Riegger, připadl nedávno na myšlenku, že by se čeští Němci v normálních školách rovněž měli učit česky, a to takto:

Stejně tak, jako v ryze českých městech a městysích, jako v Chrudimi, Čáslavi, Berouně, Rokycanech atd. jsou ústavy, kde se české děti učí německy číst, psát a rovněž mluvit, tak by měli být v německých místech, jako v Chomutově, Broumově, Žatci, Chebu atd. ustanoveni učitelé, kteří by naučili děti českému čtení, psaní a hovoru. Kdyby se tomu v normální škole věnovala denně jen jediná hodina, pak by se za jediný rok mnoho dalo udělat; německé děti by tím získaly neobyčejně mnoho; českým slabikováním a čtením by se jejich německé ústrojí zdokonalilo a nabylo by obratnosti pro učení jiným jazykům. Během dvou let by se tyto děti seznámily s výslovností a rytmem češtiny a kdyby pak přišly na pražskou universitu, naučily by se ostatnímu v krátké době. Byly by pak použitelné také i v duchovní péči v českých místech a tím všude, stejně jako Češi, kteří se musí učit německy. Samotné uskutečnění tohoto návrhu by nebylo Čechům

vítáno, protože tím by byli připraveni o přednosti, které nyní mají oproti Němcům. Ale neobávajte se, milí krajané, že by se někdy tento návrh uskutečnil, leda tehdy, kdyby jednou takovou nutnost vyvolal nedostatek českého duchovenstva, o němž se také zmíním; pak bychom se museli utěšovat tím, že se naše mateřština bude značně šířit.

Bylo by zbytečné, ba směšné by bylo, doporučovat českou řeč těm, kteří chtějí v ní jednouázat nebo přednášet křesťanskou nauku, neboť tyto nahlízejí sami, že v tomto případě je povinností důkladně znát řeč lidu. Musí být doporučena toliko Němcům, kteří se věnují stavu duchovnímu a pomýšlejí zůstat v Čechách. Mají nejkrásnější příležitost naučit se jí zde v Praze, musí-li na vysoké škole ztrávit celých šest let, a nyní toho žádá jejich vlastní prospěch; neboť ovládnou-li jednou oba jazyky, český tak jako německý, tedy tím se uschoptí, dosáhnouti právě tak německých far jako českých a tím mnohem dříve nabyt zaopatření; neučiní-li to, předstihnou je čeští kněží, kteří se teď všichni naučili německy již v normální škole a uznou jim mnoho německou faru, o čemž by se už mohlo uvést mnoho příkladů. Aby tedy s nimi došli rovnováhy, musí se nutně učiti česky a učiniti se tím způsobilými jak pro české tak i německé fary. Tím bychom mohli také zabránit nedostatku českého duchovenstva, který brzy musí nastat, neboť čeští studenti, protože jsou nyní všichni mocni němčinou, obrací se po filosofii k právníctví, k medicíně nebo k nějakému dikasteriu. Z těch málo, kteří přece jdou na theologii, dostanou se někteří také na německé fary. Bude-li to tak pokračovat, kdo pak bude nakonec český kazat a katechizovat? Nestane-li jednou nedostatek českých učitelů lidu, bude lid nucen přidat se k českým protestantům, aby se mu přece jen dostalo křesťanského vyučování. Bude-li se chtít předejít tomuto přechodu, bude muset čeština konečně být zavedena v německých normálních školách, jak už jsem připomněl.

Ze ale skutečně tento nedostatek českého duchovenstva je přede dveřmi, vyplývá z tohoto výpočtu: Všechny čtyři diecéze v Čechách potřebují, podle údajů konsistoří samých, ročně nejméně sto kněží. Farářů nebo kaplanů, kteří předešlý rok odešli úmrtím, musí být nahrazení stem jiných. Můžeme předpokládat, že čtvrtina farností v Čechách je německá a je tedy stále za-

počítbí ročně sedmdesáti pěti českých duchovních, aby nahradili místa zemřelých. Nyní bylo v české pastorální theologii v třetím ročníku loňského roku ne více než dvacet čtyři posluchačů. Ti mají nyní letos opět nahradit ztráty. Z těchto přijdou asi čtyři na fary německé nebo do kláštera a tak zbývá pro tento rok deficit pětapadesáti českých duchovních správců. V druhém ročníku jest jen devatenáct a v prvním dvacet českých theologů. Podle všeho se bude tento nedostatek jevit po všechna léta a snad ještě i zvětšovat. Za deset let budeme mít pět set neobsazených farností a o tolikéž méně českých kazatelů, za dvacet let tisíc a národ zůstane stále ještě český, neboť ti, kteří čisají Josefovi předstírali, že česká řeč bude za nějakých padesát let pochována, se ve svých výpočtech srašně zmýlili. A tak to také konečně dospěje tam, že několik let se světi a propůjčí jedinému českému knězi dvě i tři fary; při tom se však ti, kteří nyní studují teologii český, budou mít časem dobře, poněvadž místo tři nebo pěti set zlatých ročního příjmu budou pobírat snad patnáct set i více.

Avšak nehledě na tolik výhod, čerpaných ze znalosti českého jazyka, které jsem zde uvedl zčásti, byl přece po více než sto let neuvěřitelně zanedbáván. Došlo to tak daleko, že se bylo možno domnívat, že není již nikdo v Čechách, ba dokonce v Praze, kdo by uměl česky psát. Příkladem nám poslouží veřejný nápis, který jsem zahlédl minulého léta na ostrově, nazvaném Malé Benátky. Zní takto: „*Kdo by na techto ovocných neb jiních Stromovy náhodil, ten bude verzejimim dilem potrestianej.*“ V těchto dvou českých řádcích najdeme přes deset gramatických a pravopisných chyb. Nápisy, jimiž jsou na nárožích domů označeny ulice, počinu, neboť není téměř jednoho, který by byl dobře česky napsán. Jen jeden uvedu na příklad. Ulice, v níž bydlím, se jmenuje Wassergasse; tak zní také německý nápis. Vedle toho stojí česky napsáno: *Vodickáva ulice*, t. j. ulice, náležející panu Vodíčkovi. Má se jmenovat *Vodní ulice* ²⁹⁾ Otevřeme české knihy, které vyšly od počátku tohoto století a najdeme, že ve většině jich byl jazyk znásilněn a zkromolen.

Před asi deseti lety však vystoupilo několik mužů, kteří se ujali toho, znovu vrátit své mateřštině starý lesk, kterým zářila v šestnáctém a sedmáctém století. Poněvadž títo vlastenci ve svých snahách pokračují s prospěchem i nyní, zaslouhují si také

být zde veřejně jmenováni. Jsou to: pan Jiljí Chládek, král. profesor české pastorální theologie, který už po řadu let jak písmem tak slovem učí, jak se sluší pojednávat v češtině o theologických věcech. Pan František Faustin Procházka, který vydáváním klasických spisů znovu uvádí do oběhu krásný český sloh. Pan Bohumír Jan Diabač znovu probudil českou Múzu, která dlouho mlčela a naladil ji ke zpěvu. Pan Dobrovský, hluboký jazykovědec, který naslouchá počtům, zrození a výchově každého slovanského slova a dovede sestavit jeho genealogii, ba jeho rodokmen, byť se zrodilo třeba na Kavkaze. Pan František Tomsa, neúnávný pozorovatel dnešního jazyka, obdařil nás právě jeho dobrou mluvnici a slovníkem. Pan Václav Krametius, který je svými zajímavými novinami v mnohém vzorem, jak se má česky psát a mluvit o politických záležitostech, o válečnictví, o bitvách a obléháních. Dva pánové bratři Thámové uvedli český jazyk do divadla a dokázali, že i jím lze pohnout srdci posluchačů a z oka diváků vyloudit slzy. Pan Josef Rosenthaler vydává *Hvězdářku*, čímž usiluje jasně osvětlit pravopis českého jazyka. ³⁰⁾

Bylo by příliš dlouhé uvádět zde všechny, kteří se několik let snaží vrátit češtině starý lesk a opravdu také od té doby vyšlo více dobře česky psaných knih než v předešlých osmdesáti letech. K tomu nemálo přispělo, že ve zdejší královské bibliotéce byla zřízena zvláštní Národní knihovna, která má mnoho český psaných i tištěných a většinou klasických knih z doby císaře Rudolfa II. a je otevřena každému, kdo chce studovat český jazyk. Za tento vlastenecký ústav děkujeme královskému bibliotékařovi a radovi, panu Karlu Ungarovi. ³¹⁾

Od nedávna se také spojilo několik šťastných okolností, které působí, že zemský jazyk může počítat s podporou, ochranou a úctou. Jeho knížecí Milost, pan arcibiskup pražský a primas český, pan hrabě Antonín Petr Příchovský je rozený Čech a tak ovládá řeč, že sám v mladších letech kázával česky.

Jeho Excellence, nynější velitel v Čechách a polní podmaršál-zemské správy, pan hrabě Prokop Lažanský je nejen Čech, nýbrž i mluví zemským jazykem tak dobře a pohotově jako každý druhý Čech.

Jeho Excellence, nynější velitel v Čechách a polní podmaršál-
lek, pan hrabě Václav Thun, také hovoří česky rád a plynně. ³²⁾

Tři velelístojní pání biskupové v Čechách, tedy litoměřický, královéhradecký a budějovický, přednášejí svým ovečkám křesťanské učení i v jazyce českém. Tyto příznivé okolnosti, které pozvedají zemský jazyk, se nesešly už po sto let tak šťastně jako dnes. K tomu částečně přispívá, že se nyní naše mladá šlechta vážně zabývá českým jazykem a jaké potěšení pro nás, slyšíme-li mladé Lobkovice, Nostice, Černín, Šternberky, Chotky, Kolovraty, Lažanské, Klamy, Unwerthy a jiné mluvit více česky.

Že konečně i jeho Veličenstvu, nyní vládnoucímu císaři a králi českému, Františku II., kultura, rozšíření a udržení tak užitečné i potřebné české řeči leží na srdci, dokazuje nedávno zřízená profesura českého jazykozpytu a literatury, kterou jeho Veličenstvo ráčilo milostivě 5. ledna tohoto roku dvorním dekretem ustanovit a potvrdit. Slávu mu, jasněmu zakladateli! Slávu mu, příteli českého²³ národa!

P O Z N Á M K Y

Praha 1793, tištěno Rokosovými písmny. 80. 24 str. (Knihopis č. 6964).

Bernard Dominik Rokos (+ asi 1798, činný 1793–1798), je doložen 1793 v Praze na Starém Městě 600 (65) v Celené ulici v domě „U zlatého hřebene“ (rohový dům Celená 7 – Štupartská 2). – K. Chyba, Slovník knihtisků v Československu od nejstarších dob do 1860. Strahovská knihovna I, 1966, příloha, str. 222.

¹⁾ Pelclova „Akademische Antrittsrede . . .“ byla dosud publikována většinou ve více či méně krácených zpracováních. V německém originálu ji v r. 1977 celou otiiskl dr. Josef Tříška v knize Výbor ze starší pražské univerzitní literatury, Univerzita Karlova Praha 1977, str. 247–272. Relativně nejobsáhlejší překlad vydal prof. Albert Pražák v knize Národ se bránil. Praha 1945, str. 198–205.

Tato verze českého textu má však kromě několika delších vypuštěných a parafrázových pasáží řadu neoznačených vypustek, které sice nemění celkový smysl, ale nicméně nereprodukcují věrně originál. Celý text byl proto podrobně kolacionován a pořízen nový překlad in continuo. V překladu (autorem je M. Maralík) je nadto několik omylů překladových či spíše neopravených sazečských: Rosa jako „penzista“ místo „purista“, „Slovinci“ místo „Slavonci“, „plukovník purkmistr“ místo „nejvyšší purkrabí“, „polní maršálek“ místo „polní podmaršálek“ aj. Bez označení [. . .] jsou vypouštěny Pelclovy německé interpretace použitých příkladů jasných rozliší české výslovnosti, jež jsou v originálu českými slovy uprostřed německého textu. (Kvůli rozlišení byla proto česká slova v originálu vytištěna kurzívou).

²⁾ Josef Dobrovský vydal r. 1792 jako shrnutí svých pamětí o výzkumu Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur, epochální knížku.

³⁾ Jan Rulík (1744–1812), pražský měšťan, napsal 1792 obranu „Sláva a výbornost jazyka českého“.

⁴⁾ Slavonci – mluvíci obyvatelé Slavonska. Slavonie, území mezi Sávou a Drávou, Chorvatské a Srbové. Tam probíhaly rakousko-turecké války.

⁵⁾ mluvíci orgány (mluvidla)

⁶⁾ Josef Valentin Zlobický (1743–1810), učitel češtiny na vídeňské univerzitě.

⁷⁾ Josef Anton Stephan von Rieger (1742–1795), universitní profesor státního a lenního práva a guberniální rada v Praze.

⁸⁾ Ernst Gideon von Laudon (1717–1790), polní maršál, slavný rakouský vojevůdce.

⁹⁾ Turecká válka – za císaře Josefa II.: v letech 1788–1790; mír s Turky byl uzavřen za Josefova nástupce Leopolda II. v r. 1791.

¹⁰⁾ V originálu: . . . „mit dem Servier . . .“

¹¹⁾ Jan Ev. Antonín Koželuh (1738–1814), hudební skladatel a kapelník u sv. Víta.

František Xaver Dušek (1731–1799), hudební skladatel a český pedagog. Vincenc Mašek (1755–1831) český skladatel, ředitel kůru u sv. Mikuláše. František Mikuláš Hložek (někdy psán i Ložek, Lošek) (1746–1810), divadelní kapelník v Praze.

Matějček – pražský klavírista, žák F. X. Duška, žil ještě v r. 1808 (J. B. Dlabací, Künstlerlexikon II., 277)

Josef Mysliveček (1731–1781), slavný hudební skladatel, autor četných oper, působil v Itálii a zvaný Il divino Boemo.

¹²⁾ V originálu: „mit dem punktirten č.“.

^{12a)} V originálu „mit dem punktirten ž“.

¹³⁾ V originálu: Sing.

^{13a)} V originálu: Plur.

¹⁴⁾ V originálu: monsiuurs (1).

¹⁵⁾ Za českým tvarem následuje v originálu doslovný překlad do němčiny.

¹⁶⁾ V originálu: participium praeteriti activi.

¹⁷⁾ Za českým tvarem následuje doslovný překlad do němčiny.

¹⁸⁾ V originálu: participium futuri activi.

¹⁹⁾ V originálu: participium praesentis temporis.

²⁰⁾ Idiom – ustálené spojení slov osobitě pro jistý jazyk, zpravidla nepeložitelné.

^{20a)} V originálu chybně vytištěno. beygäzehl [!] haben – správně má být: beygählt haben.

²¹⁾ Dopiis o české korunovaci. Regensburg 1792. Vyšlo anonymně! Autorem je Theodor Konrad Hartleben (1770–1827), právník a od r. 1795 profesor státního práva na vysoké škole v Salzburku.

Risum teneatis amici – zdířeli byste se smíchem, přátelé (cítat z Horatia); dnes se chápe jako: poďte se smát, přátelé.

²²⁾ Dnes užíváme pouze tvar „běží“.

- 29) Dikasterium (z latiny) – původně soudní, pak přenesené vůbec správní nebo soudní úřad, zejména zemský.
- 29) Gubernium – starší název pro zemskou vládu v Rakousku.
- Apelace – starší název pro odvolací soud.
- Magistrat – městská správa, městský úřad vůbec.
- 29) Kvaetern – druh zemských desek.
- Landtagschlüsse = usnesení zemského sněmu.
- 29) Geschichte der Deutschen und Sprache in Böhmen ... [2. část/ In: Neuere Abhandlungen der k. Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften. I. Brand. Prag 1790, str. 305 našl.
- 29) V r. 1775 byla za Marie Terezie provedena reforma gymnasiálních studií. Gymnasia byla organizována jako ústavy pětiletí a každý žák vstupující do gymnasia musel prokázat, že vládne dostatečně němčinou. Ta byla vyučovacím jazykem v prvních dvou gymnasiálních třídách.
- 29) Po gymnasiu následovaly dvě třídy tzv. filosofie, která byla připravujícím studiem pro některý obor univerzitního studia: teologii, medicínu nebo právo.
- 29) Pelcl bydlící dlouhá léta ve Vodní ulici (dnes Nosticova) v č. 468/4, v budově tehdejší nosticovské jízdárny.
- 30) Jiří Chládek (1743–1806), strahovský premonstrát, r. 1778 profesor pastorační teologie na pražské univerzitě, dvakrát děkan a v letech 1793–1794 universitní rektor.
- František Faustín Procházka (1794–1809), pavián, později správce pražské Universitní knihovny.
- Bohumír Jan Dlabací (1758–1820), premonstrát, knihovník Strahovské knihovny a Pelclův přítel.
- František Jan Tomsa (1753–1814), úředník, pozdější správce c. k. knihovny.
- Matěj Václav Kramerius (1753–1808), lidový novinář, buditel a vydavatel českých knih.
- Karel Ignác Thám (1763–1816), učitel českého jazyka, vydavatel mluvnicek a slovníků českých děl.
- Václav Thám (1765–1816), doktor filosofie, původně úředník při pražské policii, později herec dobrodružných osudů, známých z Jiráskova „F. I. Věka.“
- Josef Rosenhaller vydal r. 1781 v Praze spis „Hvězdička písaře k dobitému českému psaní vedoucí ku prospěchu škol českých vydaná.“
- 30) Karel Rafael Ungar (1743–1807), správce klementinské knihovny, duchovní otec nyníjší Universitní knihovny v Praze, r. 1790 rektor university.
- 30) Hrabě Antonín Petr Píchlavský z Píchlavic (1707–1793), od r. 1763 arcibiskup pražský.
- Hrabě Prokop Lažanský (1741–1804, od r. 1792 prezident českého gubernia, r. 1796 nejvyšší kancléř; druhý předseda Královské české společnosti nauk.
- Hrabě Václav Josef Thun Hohenstein (1737–1796), rakouský podmaršálek.
- 30) Jen na tomto místě použil Pelcl neobvyklého „*Czechisch*“ /*Czechischen Nation*/. Jinak vždy užíval slova *böhmisch*.“ Rozdíl obou výrazů překládá-

nych zpravidla stejně – „český“ – je v tom, že „böhmisches, Böhmisch“ znamená český, Čech ale někdy jen ve smyslu „zemský český“ Tj. i český Němec se dá označit jako „Böhme“ (obyvatel Čech, narozený v Čechách). Čzech = národně český, příslušník českého národa.

[Pelclovy epiogramy v „*Nových básních*“
vydaných od A. J. Puchmajera r. 1798]

Dobrý kazatel

Nelepší jest ze všech kazatelův,
k hříchů trestání jenž vždy jest hotový,
jenž žádny ani z nepřítelův
nemůž nikdy říci: sám jsi takový.

František Pelcl

Radní páni

Páni v radě seděli,
všickni hluchě křičeli.
Soudece, hněvaje se, vstal,
k mlčení jich ponoukal,
pravě: deset mužův sme již soudili,
neslyšíc řečí, kteréž mluvili.

F. Pelcl

POZNÁMKY

Tyto dvě, v literatuře o Pelclovi (kromě Bačkovského Fr. Zevrubných dějin českého písemnictví doby nové I. Praha 1886) téměř neznámé Pelclovy první otištěné básně (epigramy) vyšly v r. 1798 ve sborníku Antonína Jarošava Puchmajera „*Nové Básně*“, které jsou vlastně 3. svazkem jeho „*Sebrání Básní a zpěvů*“ (1795, 1797) Knihopis č. 14.696, na stránkách 106 a 118.